

Szövegidentitás, variáns, vázlat

Berzsenyi Dániel verseinek társadalmi áramlása*

Régi közhely: Berzsenyi Dániel verseivel kapcsolatban oly kevés információval rendelkezünk, oly kevés dolgot tudunk verseinek keletkezéséről, a szerző életének eseményeiről és körülményeiről, és amit tudni vélünk, az oly mértékben bizonytalan alapokra és verifikálhatatlan adatokra épül, hogy egy virtigli pozitívista is legfeljebb légvárakat építhet ezekre. A költő verseinek leendő sajtó alá rendezője így több olyan problémával szembesül, amelyek megoldási lehetőségei nem teszik lehetővé, hogy bizonyos klasszikus filológiai elveket érvényesítsen.

Ezek közül előljáróban a legfontosabbakat emelném ki:

1. Mivel a versek keletkezéstörténetéről szinte semmit sem tudunk, így alig állíthatunk bármit is azok születési sorrendjéről. Merényi Oszkár egész életében azzal a feladattal küzdött, hogy e sorrendet felállítsa, ám filológiai-biográfiai érvei enyhén szólva sem meggyőzőek. Már a Merényi-életmű darabjainak egymás mellé helyezése is mutatja, hogy egyes költemények mily varázsos gyorsasággal és nemes könnyedséggel ugrottak át egyik évről vagy évtizedről a másikra: ha végignézzük a textológus szövegkiadásait, láthatjuk, hogy a hat nagyobb szabású összkiadásának verssorrendje 1936-tól kezdődően folyamatosan változott, hogy eljusson az 1979-es kritikai kiadás nyugvópontjára.¹ Remek példája e filológiai munka esetleges alapjainak, amikor Merényi igen magabiztosan datálta a *Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás* című költemény keletkezési idejét egy olyan szövegváltozat alapján, amelyet a költő 1808-ban jegyzett le, miközben a nemrégiben felbukkant, öt évvel korábbi, 1803-as szövegváltozathoz épp az a rész hiányzott, illetve nézett ki egészen másként, amelyre az egész datálás épült.²

* A tanulmány az MTA Lendület pályázat (Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon, 1770–1820) keretében készült, a szerzőt az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj segítette.

¹ A Merényi-kiadások: BERZSENYI Dániel *Költői művei*, bev., jegyz. MERÉNYI Oszkár dr., Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1936 (Régi Magyar Könyvtár, 39); BERZSENYI Dániel *Összes művei*, s. a. r. dr. MERÉNYI Oszkár, Bp., Szépirodalmi, 1956; BERZSENYI Dániel *Összes művei*, s. a. r. dr. MERÉNYI Oszkár, Bp., Szépirodalmi, 1968; BERZSENYI Dániel, *Osztályrészem: Összegyűjtött versek*, s. a. r. MERÉNYI Oszkár, Bp., Szépirodalmi, 1972; BERZSENYI Dániel *Versei* MERÉNYI Oszkár *tanulmányaival*, Bp., Szépirodalmi, 1976; BERZSENYI Dániel *Összes művei*, s. a. r., utószó MERÉNYI Oszkár, Bp., Szépirodalmi, 1978; BERZSENYI Dániel *Költői művei*, s. a. r. MERÉNYI Oszkár, Bp., Akadémiai, 1979 (Berzsenyi Dániel Összes Művei, I: Költői művei). (Az utóbbi a továbbiakban: BDÖM I.)

² Erről lásd VADERNA Gábor, *A bárdköltészet lehetőségei: Berzsenyi Dániel 1803-as költeményei*, ItK, 119(2015), 6. sz., 721–768. Merényi datálása: BDÖM I, 375–376.

2. Az életmű sajtó alá rendezője ilyenformán az *ultima manus* elvére hagyatkozhatna. Csakhogy Berzsényi utolsó kötete életében 1816-ban jelent meg, és bár lehet tudni, hogy szeretett volna egy újabb kötetet, egyes verseit korigálta is a Toldy Ferenc és Fenyéry Gyula szerkesztette *Handbuch der ungarischen Poesie* számára,³ ez végül nem készült el, és fatális módon gyakorlatilag az egész kéziratos anyag elkallódott. Így kiadhatunk ugyan egy 1816-os szövegállapotot, ám az azóta felbukkant némileg korábbi szövegegységek és a később írtak (amelyek a Berzsényi-filológiában olykor ciklusokba is rendeződtek), illetve az időközben átírt költeményei ehhez nem egykönnyen illeszthetők hozzá.⁴

3. Ráadásul a Berzsényi-szöveganyag szerzőségének határai is igen elmosódnak. Közismert, hogy verseit 1808 és 1813 között Kazinczy Ferenc közreműködésével alakította ki, hogy mind az 1813-as, mind az 1816-os kiadásban Helmecczi Mihály is eszközölt egy-két változtatást, sőt az is tudvalévő, hogy a posztumusz összkiadást elkészítő Döbrentei Gábor – valós vagy hamis felhatalmazás alapján, ez most mindegy – jó alaposan átdolgozta a versek szövegét.⁵ Mindegyik esetben az a leginkább zavarba ejtő, hogy nem tudjuk, hogy miről változott a szöveg mire. 1808 és 1813 között több fázisban is megdolgozták a versanyagot, így Kazinczy és Berzsényi saját javításai nem mindig elválaszthatóak, Döbrentei kiadásának alapszövege (a költő összes kézirata, melyet a családtagok Döbrenteinek átadtak) elveszett.⁶

³ BERZSENYI Dániel' *Versei*, kiadta egy kalauz Értekezéssel megtoldva barátja HELMECZI Mihály, második, megbővített kiadás, Pesten, Trattner János Tamásnál, 1816 (a továbbiakban: BERZSENYI 1816); *Handbuch der ungarischen Poesie*, in Verbindung Julius FENYÉRY herausgegeben von Franz TOLDY, Zweiter Band, Pesth–Wien, G. Kilian und K. Gerold, 1828, 60–80.

⁴ A ciklusokba rendezett kompozíció és a biográfiai konstrukció vitája végigkísérte Berzsényi verseinek kiadástörténetét. Erről lásd VADERNA Gábor, *Berzsényi Dániel verseinek kiadástörténete: Egy új kritikai kiadás dilemmái*, Somogy, 39(2008), 2. sz., 56–66.

⁵ A Kazinczyhoz Kis Jánoson keresztül 1808-ban eljutott kézirat fennmaradt. MTA KIK Kt., M. Irod. Lev. 4r 44. sz. jelzet alatt található a gyűjtemény, melyhez utóbb a Berzsényi–Kazinczy-levelezést is hozzákötötték. A kézirat eddig legjobb, bár nem hibátlan kiadása: BERZSENYI Dániel' *Versei: Az 1808. évi összöveg*, kiad., bev., jegyz. MERÉNYI Oszkár dr., Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága, 1938. Faksimilije: BERZSENYI Dániel' *Versei*, [Faksimile kiadás MERÉNYI Oszkár *Berzsényi Dániel 1808-i versgyűjteménye* című tanulmányával, Bp., Akadémiai, 1976.] Kazinczy lemásolta a kéziratot és Szemere Pál segítségével juttatta azt vissza Berzsényihez, aki 1810 márciusában vette azt át (erről a találkozásról lásd VADERNA Gábor, *Egy csók és más semmi: Berzsényi Dániel 1810-es pesti kirándulása*, Holmi, 15(2004), 10. sz., 1217–1234.). E kézirat elkallódott. Szemere Pál 1810. december 27-i levelében tájékoztatta Kazinczyt arról, hogy Berzsényi mit változtatott meg a kéziratban (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, h. n. [Pest], d. n. [1810. december 27.] = KAZINCZY Ferencz *Levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban: KazLev.) VIII, 1900. lev., 231–240.). Az eddig nem idézett kiadások: BERZSENYI Dániel' *Versei*, kiadá HELMECZI Mihály, Pesten, Trattnernél, 1813 (a továbbiakban: BERZSENYI 1813); BERZSENYI Dániel' *Összes Művei: Költelem 's folyóbeszéd*, Közrebocsátá meghagyása szerint DÖBRENTÉI Gábor, Harmad kiadás kéziratban maradt még nem ismertekkel, Budán, Magyar Királyi Egyetemi sajtóval, 1842. A kiadástörténetről részletesen lásd BDÖM I, 184–202.

⁶ A szerkesztői kiadásokról lásd Uwe WIRTH, *Die Geburt des Autors aus dem Geist der Herausgeberfiktion: Editoriale Rahmung im Roman um 1800: Wieland, Goethe, Brentano, Jean Paul und E. T. A. Hoffmann*,

A gordiuszi csomó átvágásaként nyilván egy olyasfajta megoldás kínálkozik e dilemmákra, mely nem annyira a szövegek keletkezését próbálja meg projektálni, sokkal inkább a szövegek, illetve szövegváltozatok valamilyen fokú nyilvánosság előtti megjelenését veszi tekintetbe. Nagyon hasonló irányba gondolkodom ezzel kapcsolatban, mint Debreczeni Attila Csokonai Vitéz Mihály versei kapcsán: ő megkülönbözteti egymástól a szövegforrást és a szövegállapotot. Azaz: egyazon szövegidentitással rendelkező költemények különböző szövegforrásokban különböző szövegállapotokat mutathatnak, ám ez nem feltétlenül jelenti azt is egyúttal, hogy a szöveg mindenképpen fejlődne valamilyen irányba, holott változni és átalakulni nagyon is képes.⁷ Amikor Berzsenyi 1803-ban először megjelenik Kazinczy előtt, rögtön egy nyilvános térbe lép, és a három versből álló szövegegység, Debreczeni Attila szavával: a szövegforráscsoport, így, önmagában érdekes az irodalomtörténeti kutatás számára. Amikor 1808-ban Berzsenyi egy sokkalta bővebb gyűjteménnyel jelentkezik, akkor egy újabb szövegforráscsoportot kapunk, és így tovább, a történetet lehetne folytatni még akár Berzsenyi halála után is. Az egymástól különböző szövegállapotokban konstituálódó szövegváltozatok olykor igencsak eltérnek egymástól, olykor viszont alig történik változás. Mivel azonban a szövegváltozatok szövegforráscsoportok részét is képezik, mégsem lényegtelen, hogy éppenséggel mely esetben történt vagy nem történt beavatkozás. Berzsenyi esetében az elkülöníthető szövegforráscsoportok és önálló szövegcsoportok egymásutánisága azért is nagyon érdekes, mivel azok nem feltétlenül ugyanazon olvasói kör számára voltak hozzáférhetőek, nem ugyanazon nyilvánosság előtt jelentek meg. Így az 1808-as kézirat, amelyet Kazinczy őrzött meg, és ma a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában van, illetve az ennek alapján készült – mára sajnos elkallódott – Kazinczy-féle másolat Kazinczy baráti körében már ismert lehetett az első kötet megjelenése előtt is. Ez ugyan bizonyos tekintetben jóval korlátozottabb nyilvánosságot jelent, mint egy nyomtatott szövegkiadás, és az arról folyó diskurzus is valamennyire korlátozottabb, ám mindenképpen létezőnek kell tekinteni. A készülő kritikai kiadásnak véleményem szerint éppen ezeket a szövegforráscsoportokat kell megmutatnia, természetesen annak a folyamatos jelzésével és elemzésével, hogy az egyes szövegforráscsoportok státusza merőben eltérő lehet.

Mindemellett érdemes arra is emlékeztetni, hogy a szövegkiadást kiegészítő kommentároknak komoly szerepük van abban, hogy egy-egy szövegidentitás határozott kontúrokat nyerjen. Gunter Martens kérdését ide idézve egyáltalán nem mindegy, hogy egy kommentár segítő kezét akar-e nyújtani a szöveg olvasójának vagy inkább

München, Fink, 2008. (Részlete magyarul: Uwe WIRTH, *A szerző kérdése mint a kiadó kérdése*, ford. L. VARGA Péter = *Metafilológia 2: Szerző – könyv – jelenetek*, szerk. KELEMEN Pál, KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, TAMÁS ÁBEL, VADERNA GÁBOR, Bp., Ráció, 2014 (Filológia, 3), 57–94.) A magyar kontextusról lásd MEZEI Márta, *A kiadó mandátuma*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1998 (Csokonai Könyvtár, 15).

⁷ DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Bp. – Debrecen, Akadémiai – Debreceni Egyetemi, 2012 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei: Pótkötet), 13–34.

gyámkodni akar felette.⁸ Régi dilemma ez: hiszen a kommentár egyfelől az alapszövegen „tenyésző élősködő”, másfelől ki is vezetheti az olvasót a szövegből, „új horizontok felé” nyithatja meg az értelmezést. Nyilván e két álláspont két szélsőséget mutat csak fel, ám az talán nem véletlen, hogy épp az utóbbi néhány évben-évtizedben merül fel egyre gyakrabban ez a kérdés. A tárgyilagosságra törekvő pozitivistá szövegfilológia számára még igen fontos volt az az elv, hogy csak akkor és ott iktasson egy-egy szöveghely mellé kommentárt, ahol az az alapvető megértés számára feltétlenül szükségesnek tűnik. Jól látszik az arányosság és gazdaságosság elvének alapelvvé válása a Berzsenyikiadások történetében is: Döbrentei Gábort, aki egy korábbi szövegkiadáói gyakorlat utolsó mohikánja volt, számos bírálat érte túlbujánzó kommentárjaiért, ahol ráadásul nem átalotta saját személyét a költővel egyenrangú félként beállítani, nem húzódott háttérbe, hanem merészen átírta a verseket, és hangot adott Kazinczy elleni véleményének is. Döbrentei a versek mellé is írt kommentárokat, alternatív verssorrendeket kínált fel (elsőként próbált meg életrajzi sorrendet rekonstruálni). Toldy Ferenc ezzel szemben egy alternatív Berzsenyi-biográfiát hozott a maga kiadásában, a versek kommentárjaiban pedig kizárólag a szövegváltozatok kérdésére koncentrált.⁹

A 20. században aztán a textológiai apparátus mellett ismét elkezdett növekedni a kommentárok aránya. Bár itt az egyes tárgyterületek nyilván eltérő gyakorlatokat folytattak, teszem azt a klasszika-filológia évezredes hagyományai más filológiai eljárásokat részesítettek előnyben, a 18–19. századi irodalom szövegkiadásaiban egyre nagyobb szerepet kapott az esemény- és politikatörténeti, intézménypolitikai, művelődéstörténeti kontextusok elemzése, a teljes recepciótörténet részletes bemutatása, utóbb társadalomtörténeti és történeti antropológiai szempontok bevezetése. A kommentárok e terjeszkedése nyilván nem teljesen független attól a tágabb perspektívájú társadalomtudományi folyamattól, amelynek nyomán ma már úgy gondoljuk, hogy az adatok nem magukban állnak, és a kulturális antropológia interpretatív fordulata után elmondható, hogy a tágan értelmezett társadalomtudományi tevékenység kulturális világok interpretálására, sőt az interpretációk interpretálására épül.¹⁰ Eme interpretációs fordulatból következik, hogy a tágan értelmezett filológiai tevékenységnek azon részterületei, amelyek az értelmezést domborítják ki, némileg

⁸ Gunter MARTENS, *A szövegkiadó filológus kritikai tevékenységéről: Tézisek a szövegkritika tágabb fogalmához*, ford. VEREBICS Éva Petra = *Metafilológia 1: Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Bp., Ráció, 2011 (Filológia, 2), 374–389.

⁹ A Toldy-kiadások: BERZSENYI Dániel *Versei*, A megrongált szöveget az eredeti kéziratok és kiadásokhoz egyengetve, kiadatlanokkal és életrajzzal bővítve, a költő örökösei megbízásából kiadta TOLDY Ferencz, Pest, Heckenast Gusztáv, 1860; Berzsenyi BERZSENYI Dániel *Munkái*, Újra átnézett kiadás, a költő örökösei megbízásából TOLDY Ferencz által, [Két kötet], Pesten, Heckenast Gusztáv, 1864.

¹⁰ Ehhez lásd Clifford GEERTZ, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, New York, Basic Books, 1973. Ebből magyarul a két fontos fejezet: Uő, *Az ideológia mint kulturális rendszer*, ford. FEJÉR Balázs = Uő, *Az értelmezés hatalma: Antropológiai írások*, szerk. NIEDERMÜLLER Péter, Bp., Osiris, 2001², 26–71; Uő, *A kultúra fogalmának hatása az ember fogalmára*, ford. BALLA Péter, *Kultúra és Közösség*, 15(1988), 4. sz., 67–75. Lásd még GYÁNI Gábor, *A mindennapi élet mint kutatási probléma* = Uő, *Az utca és a szalon:*

felértékelődhetnek. Az a filológiai gyakorlat, amelyet a magam részéről követnék, nagyjából a Jerome McGann által leírt „társadalmi szövegkritika” (a *social textual criticism*) volna, azaz a szövegre én nem a költői génusz megnyilatkozásaként tekintek, hanem mint különböző társadalmi gyakorlatok összjátékának termékére.¹¹ Ennek érzékeltetésére viszont már egy olyan szövegkiadási gyakorlat kínálkozik, amely szinte szétfeszíti egy könyv materiális lehetőségeit. Ha a szövegforráscsoportok mégoly korlátozott közlése mellé ennek megfelelő kommentárokat szeretnénk készíteni, a kiadás bonyolult használhatósága és a kommentárok elburjánzó gazdagsága az olvashatóság, kezelhetőség rovására mehetnek, és ha érzékeltetni akarjuk, hogy mikor mi volt Berzsenyi költészete, akkor nem egy lineáris hatástörténeti narratívában tudjuk leírni e folyamatot, hanem az időben egymásra rétegződő diskurzusok társadalmi használatának komplex hálózatában. Berzsenyi esetében ez azt jelenti, hogy a Döbrentei Gábor által kitalált hagyomány (*invented tradition*) éppúgy része egy textológiai kutatásnak, mint a Toldy által visszatisztított.

Amennyiben az egyes szövegeket külön-külön tárgyaljuk, a szövegek története már önmagában is megmutathat bizonyos társadalmi struktúrákba való illeszkedési lehetőségeket, illetve e struktúrák értelmezését. Vegyünk egy azonos szövegidentitású példát, ezúttal kiszakítva a szövegforráscsoportokból és ezúttal nem törődve annak helyével a különböző kötetkompozíciókban. A *Felsőbüki Nagy Pál*hoz írott óda nem tartozik Berzsenyi agyonelemzett versei közé, Horváth János meg sem említi, Csetri Lajos Berzsenyi-könyve is csak néhány szót veszteget rá,¹² Merényi Oszkár a Nagy Pál alakjában megtestesülő Cato-ideálról ír Berzsenyi-könyvében (majd látjuk, hogy ezzel kapcsolatban akadnak textológiai problémák).¹³ A kritikai kiadás jegyzetei némileg bővebben szólnak a költemény keletkezési körülményeiről: Merényi itt annak ihletét valamilyen titokzatos okból az óda címzettjének egyetlen diétai megnyilatkozásához (a magyar nyelvről tartott 1807-es országgyűlési beszédéhez) köti hozzá.¹⁴

Adott tehát egy olyan szöveg, amelynek rekonstruálható szövegváltozatai, ám ezen szövegváltozatok státusza mégsem mondható egyformának. Talán igaza van Roland Reussnak, aki immár egy évtizede kritizálja azt a széles körben elterjedt filológiai

Társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940), Bp., Új Mandátum, 1998 (Nagyítás Szociológiai Könyvek, 12), 11–22.

¹¹ Lásd Jerome J. MCGANN, *The Textual Condition*, Princeton, Princeton UP, 1991. Ebből fontos részletet közöl magyarul: Uő, *Szövegek és szövegiségek*, ford. DANYI Gábor = *Metafilológia 1*, i. m., 47–61; Uő, *Szövegek társadalmivá tétele*, ford. DANYI Gábor = *Uo.*, 62–80.

¹² CSETRI Lajos, *Nem sokaság, hanem lélek: Berzsenyi-tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 223; 274.

¹³ MERÉNYI Oszkár, *Berzsenyi Dániel*, Bp., Akadémiai, 1966 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 19), 185.

¹⁴ BDÖM I, 538–542. Talán nem is volt az a beszéd annyira jelentős. Vö. Wertheimer Ede és Melkovics Tamás értékelésével: WERTHEIMER Ede, *Az 1807-ik évi országgyűlés*, Századok, 30(1896), 4. sz., 293–309; 5. sz., 394–412; MELKOVICS Tamás, *Felsőbüki Nagy Pál: Élete, politikai pályafutása és közéleti szerepvállalásának jelentősége*, Vasszilágy, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2013 (A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára), 50–63.

előfeltevést és a köré épült textológiai gyakorlatot, amely a „minden szöveg” elvére építve nem tesz lényegi különbséget változat és változat között. Természetesen a Kafka-kritikai kiadás és a brandenburgi Kleist-kiadás főszerkesztője nem gondolja azt, hogy az azonos szövegidentitás (ő ezt műnek – *Werk*nek – nevezi) darabjaiként megnevezett szövegegységek immanensen magukban hordoznának egy végleges és autentikus változatot, ugyanakkor arra a veszélyre is figyelmeztet, hogy bár téves az a feltételezés, hogy a szövegek egyszerűen csak rendelkezésre állnak, ebből még közel sem következik az, hogy az egyes szövegállapotokat egy szintre helyezhetnénk. Ehelyett Reuss egy olyan közbülső állapot visszavezetését javasolja, amelyet ő vázlatnak – *Entwurf*nak – nevez. Ez voltaképpen bennmaradna egy mű keretein (nálunk a szövegidentitáson), de egy olyan stádiumát mutatná meg a szövegnek, amely nem rendelkezik bizonyos olyan sajátosságokkal, amelyek hagyományosan szükségesek ahhoz, hogy egy szöveg esztétikai befogadás tárgyává válhassék. Idézem őt: „Egy olyan irodalomtudomány, amely nincs tisztában ezzel a szűrési mechanizmussal, és csukott szemmel, vaktában interpretál – a műimmanens irodalomtudománytól (mondjuk csak ki bátran) a dekonstrukciós irodalomtudományig –, amennyiben nem törődik azzal, hogy anyagi alapjainak tekintetében tüzetes elemzésnek vesse alá magát, tudománytalan.”¹⁵ Még akkor is megfontolandóak a konzervatív textológus szavai, ha sok mindent nem vesz tekintetbe (például azt, hogy épp az olvasási praxis elmozdulása hívta életre az új filológiát, és nem fordítva; vagy azt, hogy attól még, hogy Jacques Derrida vagy Roland Barthes nem fordított gondot arra, hogy mely szövegváltozatot idézik, még akár igazat is mondhattak), Reuss mindenesetre nem az értelmezés elé helyezné a filológiát, hanem mellé.

A magam részéről a következő munkahipotézist alakítottam ki: Berzsenyi esetében az 1816 előtt írt verseinél egyértelműen szövegcsoportok identifikálnak valamit önálló szövegváltozatként, míg a közbeeső szövegek a reussi vázlat szintjén maradnak, függetlenül attól a körülménytől, hogy milyen mértékig lettek kidolgozva.

Nézzük akkor a versünket egy kicsit részletesebben. Az 1808-as szövegváltozat mellé helyezzük el rögtön az 1813-as, első kiadását:

Berzsenyi 1808 ¹⁶	Berzsenyi 1813 ¹⁷
Nagy Pálhoz	Felső-Büki Nagy Pálhoz, Az Országgyűlés alatt 1807.
Néked is Nagy Pál adaját le tenni A magyar lantos köteles: fogadd el. Ritka Erköltсед 's magyar ősi lelked Tíburgi dalt vár.	Már midőn a' Föld letapodva hódol, 'S Róma' felséges Geniussa eltűnt Mint egy őr Cátó feded a' világot, 'S mennyköveket szórsz.

¹⁵ Roland REUSS, *Szöveg, vázlat, mű*, ford. KRUPP József = *Metafilológia 1, i. m.*, 360–373.

¹⁶ MTA KIK Kt., M. Irod. Lev. 4r 44. sz. 131r–v.

¹⁷ Berzsenyi 1813, 62.

A' köz embernek neve vesz magával:
Kints kevély márvány paloták homalyba
Dülnek, elmulnak, 's heverő Uroknak
Híre enyészik.

A' Derék nem fél az idők mohától;
A' koporsóból ki tör és eget kér;
'S érdemét a' jók, nemesek, s jövődő
Szazadok áldják

Láttalak fényes hadi öltözetben,
Látlak Országunk ragyogó gyűlésén
Ott merő Hectort, s Kinisit mutattál
Itt Ciceronk vagy.

Ősz Atyáink közt fiatal korodban
Palma ágokkal koszorus fejedre
A' ki tündöklő magas elme 's lélek
Égi sugárt vont.

Nagy midőn tündér paripádra szóktél
Nagy, Hazánk' kormányt vezető Tanátsán
Itt az Érdempoltz, ez az égnek útja,
'S régi magyar Disz!

A' közembernek neve vész magával.
A' világdúló czudarok' csudája
Melly lidérczként nő, elenyész, 's utána
Átkok omolnak.

A' derék nem fél az idők' mohától;
A' koporsóból kitör és eget kér,
'S érdemét a' jó, 's **nemesebb** jövődő
Szazadok áldják.

Láttalak fényes hadi öltözetben:
Látlak Országunk' ragyogó gyűlésén;
Ott merő Hectort, 's Kinizsit mutattál:
Itt Cicerónk vagy.

Ősz Atyáink közt fiatal korodban
Pálmaágakkal-koszorus fejedre
A' ki tündöklő magas elme, 's lélek
Égi sugárt vont.

Nagy, midőn tündér paripádra szóktél
Nagy, Hazánk' kormányvezető tanácsán.
Itt az érdempolcz! ez az égnek útja,
'S régi Magyar dísz!

(A továbbiakban a táblázatos összevetéseknél a lényegesebb különbségeket félkövérrel jelölöm mindig az időben később következő változatban. Az ortográfiai eltérések kiemelését, bár Berzsenyinél az sem mindig lényegtelen, ezúttal elhagytam.)

A két változat, 1808 és 1813 között megjelenő szövegek a különböző vázlat szinteket jelentik, ezek olykor létező, olykor fiktív vázlat szintek. (Fiktív vázlat szintnek azt nevezem, amikor egy szövegállapotról vannak információink, de az egészében soha nem lett kidolgozva, csak tervként létezett. Ilyen vázlat szintek tipikusan akkor alakulnak ki, amikor egy költemény szövegéről leveleznek-beszélgetnek.) Vessünk ezekre egy pillantást.

Kazinczy 1808 szeptemberében kapja kézhez Berzsenyi gyűjteményét,¹⁸ és december 23-án kelt leveléhez már mellékeli is az általa tisztázott változatot, egy hibajegyzékkel együtt. Az átküldött csomó tartalmazta Kazinczy átiratát, amely egy Kazinczy által készített vázlatot jelent (a mi fogalmaink szerint). Ez a kézirat ugyan elveszett, de a csatolt hibajegyzékben ennyit olvashatunk:

p. 33. Nagy örömmel olvastam a' Nagy Palira írt ódát. De más kezdetet neki. – adóját, nunquam a'da'ját.¹⁹

¹⁸ Lásd VADERNA, *A bárkköltészet lehetőségei, i. m.*, 726–730.

¹⁹ Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1808. december 23. = BERZSENYI Dániel *Levelezése*, s. a. r. FÓRISZ Gergely, Bp., EditioPrinceps, 2014 (Berzsenyi Dániel Összes Munkái), 12. lev., 20–29. (A továbbiakban: BDLev.)

Ugyanezt Kis Jánosnak már november 12-én kelt levelében szóvá tette:

A' Nagy Pálra írt óda felséges: de az első Stánza igen rossz. *Adaját* Anapaestus e' helyett *adóját*. És osztán versben v e z e t é k é s k e r e s z t n é v. „Téged is *Nagy Pál*.” Risum tenentis? A' barátság szent tisztté teszi az amputatiót, ha alatta sikólt is a' Patiens.²⁰

Létrejön hát egy olyan vázlat szint, ahol az „adaját” anapestusa helyére az „adóját” szó kerül, ám e vázlat szint csak egy olyan köztes állapot, amely nem is létezik, amennyiben Kazinczy két tanácsot is ad hozzá: az egyiket nem is Berzsenyinek, hanem Kisnek írja meg (hogy ti. „amputálja” Nagy Pál nevét); a másikat Berzsenyinek (hogy a vers eleje úgy rossz, ahogy van). Hamarosan látni fogjuk, hogy Berzsenyihez az első tanács is eljuthatott, hiszen versében valóban levágja a keresztnevet majd.

A következő vázlat szintről Szemere Pálnak abból a leveléből értesülünk, amely a Kazinczy-másolatra tett Berzsenyi-jegyzéseket foglalja össze (1810. december 27.):

Felső-Bükki Nagy Pálhoz.

Néked is buzgón szedi Delphi lombját
A' magyar dallos koszorúdba (,) oh Nagy!
Ritka erkölcsöd, magyar ősi lelked
Tíburi dalt vár.

A' közembernek neve
Itt az érdempolcz! ez az égnek útja
'S (ősi) régi magyar dísz!²¹

Ennek alapján két vázlat szintről is nyerhetünk információt: 1) Kazinczy a Berzsenyi-versek tisztázatában ejtett egy apró változtatást: az utolsó sorban a „régí” szót „ősi”-re cserélte. Mivel más nem változott a versben korábban, az első versszak változtatásait pedig Kazinczy csak javasolta, így rekonstruálni lehet a Kazinczy-féle első vázlat szintet, és ezt időben a tanácsok által megképződő létre sem jött szöveg elé helyezhetjük. A Szemere-levelben olvasható cím is más, mint az eredeti Berzsenyi-verssé, de hogy Kazinczy ezt a címet adta volna (*Felső-bükki Nagy Pálhoz*) vagy pedig ő javasolta volna a véglegest, és csak Szemere rövidített volna itt, ezt nem tudni. 2) Létrejön továbbá egy Berzsenyi-féle vázlat szint is, amely a tanácsoknak megfelelően cseréli az első versszakot, illetve visszajavítja a vers utolsó sorát.

Ez utóbbi talán meg is van. Az MTA KIK Kézirattárában található egy lejegyzés Kazinczy kezével.²² Ez egy olyan jelzet alatt van, ahova Toldy Ferenc vegyes 19. századi verskéziratokat gyűjtött össze különböző szerzőktől, így nem lehet tudni, hogy

²⁰ Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1808. november 12. = KazLev. VI, 1372. lev., 120–124. Itt: 122.

²¹ Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, h. n. [Pest], d. n. [1810. december 27.] = KazLev. VIII, 1900. lev., 231–240. Itt: 235–236.

²² MTA KIK Kt., M. Irod. Lev. 4r 125. sz. III.), a.)

mikor és hogyan került az archívumba. A magányos kéziratlapon amúgy a következő jegyzés olvasható: „találtam 1808. febr. 1én Stipsics archeologiai Enchiridionjában”. Stipsics Alajos először 1808-ban kiadott mitológiai lexikonáról van itt szó nyilván,²³ de hogy mit talált ott Kazinczy, és miért vetette e rejtélyes mondatot a vers alá, nem lehet tudni.²⁴ Mindenesetre Kazinczy feltehetően a Berzsenyi által javasolt vázlat-szintet írta le magának egy lapra, hiszen szövegszerűen e nyomokból épp e változat rakható össze:

Berzsenyi 1808	Berzsenyi (?) 1810	Berzsenyi 1813
Nagy Pálhoz	Felső-Bükki Nagy Pálhoz, az Ország-Gyűlése alatt, 1807.	Felső-Büki Nagy Pálhoz, Az Országgyűlés alatt 1807.
Néked is Nagy Pál adaját le tenni A magyar lantos köteles: fogadd el. Ritka Erkötséd 's magyar ősi lelked Tíburi dalt vár.	Néked is buzgón szedi Delphi' lombját A magyar dallos koszorúdba oh Nagy! Ritka erkölcsöd, magyar ősi lelked Tíburi dalt vár.	Már midőn a' Föld letapodva hódol, 'S Róma' felséges Geniussa eltünt Mint egy ör Cátó feded a' világot, 'S mennyköveket szórsz.
A' köz embernek neve vesz magával: Kints kevély márvány paloták homalyba Dőlnek, elmúlnak, 's heverő Uroknak Híre enyészik.	A' közembernek neve vész magával. Kincs, kevély márványpaloták homalyba Dőlnek, elmúlnak, 's heverő uroknak Híre enyészik:	A' közembernek neve vész magával. A' világdúló czudarok' csudája Melly lidérczként nő, elenyész, 's utána Átkok omolnak.
A' Derék nem fél az idők mohától; A' koporsóból ki tör és eget kér; 'S érdemét a' jók, nemesek, s jövendő Szazadok áldják	A' Derék nem fél az idők' mohától; A' koporsóból kitör és eget kér, 'S érdemét a' jók 's nemesebb jövendő Szazadok áldják.	A' derék nem fél az idők' mohától; A' koporsóból kitör és eget kér, 'S érdemét a' jó, 's nemesebb jövendő Szazadok áldják.
Láttalak fényes hadi öltözetben, Látlak Országunk ragyogó gyűlésén Ott merő Hectort, s Kinisit mutattál Itt Cicerónk vagy.	Láttalak fényes hadi öltözetben: Látlak országunk' ragyogó gyűlésén; Ott merő Hektort 's Kinisit mutattál: Itt Cicerónk vagy.	Láttalak fényes hadi öltözetben: Látlak Országunk' ragyogó gyűlésén; Ott merő Hectort, 's Kinisit mutattál: Itt Cicerónk vagy.

²³ Aloysii Emmanuelis STIPSIKS *Archaeologiae rituum Graecorum enchiridion: Praemittitur mythologiae graecae et romanae adumbratio*, Pesthini, typis Matthiae Trattner, 1808; Aloysii Emmanuelis STIPSIKS *Archaeologiae rituum Graecorum enchiridion*, Pesthini, typis Matthiae Trattner, 1809.

²⁴ Sokáig engem is megvezetett Kazinczy, azzal kecsegtetett ugyanis e mondat, hogy még mielőtt Kistől megkapta volna a versek csomóját, már találkozott egy változattal. Óh, mily szép is lett volna! Minden filológus nagy felfedezésekről álmodik.

Ősz Atyáink közt fiatal korodban
Palma ágokkal koszorús fejedre
A' ki tündöklő magas elme 's lélek
Egi sugárt vont.

Ősz atyáink közt fiatal korodban
Pálmaágokkal-koszorús fejedre
A' kitündöklő magas elme 's lélek
Egi sugárt vont.

Ősz Atyáink közt fiatal korodban
Pálmaágokkal-koszorús fejedre
A' ki tündöklő magas elme, 's lélek
Egi sugárt vont.

Nagy midőn tündér paripádra szóktél
Nagy, Hazánk' kormányt vezető
Tanácsán
Itt az Érdempolcz, ez az égnek útja,
'S régi magyar Dísz!

Nagy, midőn tündérparipádra szóktél
Nagy, hazánk' kormányvezető
tanácsán.
Itt az érdempolcz! ez az égnek útja,
'S Régi²⁵ magyar dísz!

Nagy, midőn tündér paripádra
szóktél
Nagy, Hazánk' kormányvezető
tanácsán.
Itt az érdempolcz! ez az égnek útja,
'S régi Magyar dísz!

Milyen változtatásokat regisztrálhatunk? 1) A cím már megegyezik a végleges címmel. 2) Berzsenyi cseréli az első versszakot. Hogy Kazinczy Szemere levele nyomán írhatta le a verset, mutatja, hogy még a vesszőre is figyelt: Szemere ugyanis jelzi, hogy Berzsenyi jó szokásához híven hol felejtett el vesszőt tenni, és ezt Kazinczy sem pótolja (talán a lendületesebb dikció miatt). 3) Az utolsó sorban Kazinczy valószínűleg automatikusan a saját változatát írja le, amikor a kéziratra azt írja: „'S ősi magyar dísz!”, de ezt gyorsan korigálja is: „'S Régi magyar dísz!” 4) És végül: a harmadik versszak harmadik sora közelít a végleges felé. Mivel azonban Kazinczy ezt nem Szemerétől tudja, feltételezhetjük, hogy ez is a Kazinczy-féle első vázlat szinten jelenhetett meg. Valószínű hát, hogy Kazinczy az első körben a címet változtatta meg, a 3. versszak 3. sorát és az utolsó sort.

Ezek szerint akkor eddig rendelkezésünkre áll: 1) Berzsenyi 1808; 2) Kazinczy-vázlat 1. (1808); 3) Kazinczy-vázlat 2. (1808 – fiktív); 4) Berzsenyi-vázlat (1810). Utóbbit talán Kazinczy lejegyzéséből ismerjük. Ezzel a megoldással azonban még mindig elégedetlen Berzsenyi. Az 1813-as változatot a költő 1812. március 18. és április 2. között kelt levelében küldi el Kazinczynak:

A' Nagy Pálhoz írt ódának első verseit javallásod szerint megváltoztatom illy formán:

Már midőn a' föld megalázva hódol
'S Róma' felséges Geniussa eltűnt;
Mint egy őr Cátó feded a' világot
'S menyköveket szórsz.

A' köz embernek neve vesz magával,
A' világdúló – czudarok' csudája,
Melly Lidérczként kél 's elenyész, 's utánna
Átkok omolnak.²⁶

Itt van hát az első két versszak, később nyomtatásba kerülő változata. Pontosabban: majdnem itt van. Az első sorba később a „megalázva” szó helyett a „letapodva” került.

²⁵ A kéziratban eredetileg: ősi (Kazinczy javította a hibát.)

²⁶ Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, h. n., 1812. március 18. és április 2. között = BDLev., 101. lev., 247–250. Itt: 249–250.

Hogy a 3. versszak 3. sora („’S erdemét a’ jók, nemesek, s jövendő”) mikor alakult az 1813-ban kiadottra („’S érdemét a’ jó, ’s nemesebb jövendő”), nem tudni, így azt sem, hogy Berzsenyi vagy Helmecezi változtatott-e. Valószínűbb, hogy Helmecezi volt: Kazinczy a némelyest bonyolultabb változatra javított („’S erdemét a’ jók ’s nemesebb jövendő”), amit aztán Helmecezi egy kissé félreértve dolgozhatott tovább. Azt hiszem, Kazinczy úgy gondolhatta, hogy a „jók” és „nemesek” külön említése túlzás, hiszen nem egyazon kategóriarendszer részei, és ezt kerülte volna ki a „nemesebb századok” jelzős szerkezete. Helmecezi változata aztán teljesen más, hurraóptimista értelmet adott a sornak. Mindenesetre az 1810-es mellett az 1812-es verziókat ismét egy vázlat szintnek tekinthetjük, amelynek szövege ismét csonkán ismert (például a jók és nemesek viszonya sem derül ki innen).

A vers az 1816-os kiadásban újból megjelenik, és Helmecezi a költő kérésének megfelelően visszajavít bizonyos helyeket, így egy újabb változat jön létre:

Berzsenyi 1808	Berzsenyi 1813	Berzsenyi 1816 ²⁷
Nagy Pálhoz	Felső-Büki Nagy Pálhoz, Az Országgyűlés alatt 1807.	Felsőbüki Nagy Pálhoz, Az Országgyűlés alatt 1807.
Néked is Nagy Pál adaját le tenni A magyar lantos köteles: fogadd el. Ritka Erkölted ’s magyar ősi lelked Tíberi dalt vár.	Már midőn a’ Föld letapodva hódol, ’S Róma’ felséges Geniussa eltűnt Mint egy ór Cató feded a’ világot, ’S mennyköveket szórsz.	Már midőn a’ Föld letapodva hódol, ’S Róma’ felséges Geniussa eltűnt Mint egy ór Cato feded a’ világot, ’S mennyköveket szórsz.
A’ köz embernek neve vesz magával: Kints kevély márvány paloták homályba Dülnek, elmulnak, ’s heverő Uroknak Híre enyészik.	A’ közembernek neve vész magával. A’ világdúló czudarok’ csudája Melly lidérczként nő, elenyész, ’s utána Átkok omolnak.	A’ közembernek neve vész magával. Kincs, kevély márvány paloták homályba Dőlnek, elmulnak, ’s heverő Uroknak Híre enyészik.
A’ Derék nem fél az idők mohától; A’ koporsóból ki tör és eget kér; ’S erdemét a’ jók, nemesek, s jövendő Századok áldják	A’ derék nem fél az idők mohától; A’ koporsóból kitör és eget kér, ’S erdemét a’ jó, ’s nemesebb jövendő Századok áldják.	A’ derék nem fél az idők mohától; A’ koporsóból kitör és eget kér, ’S erdemét a’ Jók, Nemesek ’s jövendő Századok áldják.
Láttalak fényes hadi öltözetben, Látlak Országunk ragyogó gyűlésén Ott merő Hectort, s Kínisit mutattál Itt Ciceronk vagy.	Láttalak fényes hadi öltözetben: Látlak Országunk’ ragyogó gyűlésén; Ott merő Hectort, ’s Kínizsit mutattál: Itt Ciceronk vagy.	Láttalak fényes hadi öltözetben: Látlak Országunk’ ragyogó gyűlésén; Ott merő Hectort ’s Kínizsit mutattál: Itt Ciceronk vagy.
Ősz Atyáink közt fiatal korodban Palma ágokkal koszorus fejedre A’ ki tündöklő magas elme ’s lélek Égi sugárt vont.	Ősz Atyáink közt fiatal korodban Pálmaágakkal-koszorus fejedre A’ ki tündöklő magas elme, ’s lélek Égi sugárt vont.	Ősz Atyáink közt fiatal korodban Pálmaágakkal-koszorus fejedre A’ kitündöklő magas elme, ’s lélek Égi sugárt vont.

²⁷ BERZSENYI 1816, 62.

Nagy midőn tündér paripádra szöktél Nagy, Hazánk' kormányt vezető Tanácsán	Nagy, midőn tündér paripádra szöktél Nagy, Hazánk' kormányvezető tanácsán.	Nagy, midőn tündér paripádra szöktél, Nagy, Hazánk' kormányvezető Tanácsán.
Itt az Érdempoltz, ez az égnek útja, 'S régi magyar Disz!	Itt az érdempolcz! ez az égnek útja, 'S régi Magyar dísz!	Itt az érdempolcz! ez az égnek útja, 'S régi magyar dísz!

Történetünk következő állomása: Toldy Ferenc és Fenyéry Gyula *Handbuch*-jában megjelenik egy utolsó verzió is, amely szinte teljes mértékben – ismét csak a helyesírást nem számítva – megegyezik az 1816-os változattal, mindössze a cím rövidült némelyest.²⁸ Csakhogy a *Handbuch* szerkesztése közben is létrejön egy vázlat szint, amelynek csak a létezéséről tudunk: Fenyéry Gyula (aki ekkoriban éppen ezen a néven működik) 1828. március 6-án kelt levelében írja, hogy a Nagy Pál-óda „második sorát, nem lehetett a' censura miatt felcserélnünk.”²⁹ Vagyis itt is létezett egy vázlat szint, amely sajnálatos módon elkallódott.

Már csak a szöveg történetének egy közbülső állomása maradt hátra. 1811-ben Kolozsváron megjelent egy mindössze nyolc lapra rúgó kis kiadvány *Jó Hazafi Bároczai Neve és Munkái Fenn maradnak* címmel. A belső címoldalon három mottó olvasható (Berzsenytől, Virág Benedektől és Vályi Nagy Ferentől), majd Sombori László verse, a *Lanti-dal Bárótzai emlékezetére* című óda, amelyet Kenderessi Mihály bekezdésnyi verstani megjegyzése kísér.³⁰ Hogy miképp került a költemény az erdélyiekhez, nem tudjuk. Talán Kenderessi volt a közvetítő Kazinczyék és Sombori között, talán Döbrentei Gábortól, talán Cserey Farkastól, talán Sipos Páltól, talán Vályi Nagy Ferentől kaphatta meg a verset.³¹ Az mindenestre figyelemre méltó, hogy a versnek

²⁸ *Handbuch...*, i. m., 65. A cím itt: *Felsőbüki Nagy Pálhoz*.

²⁹ Stettner György Berzsenyi Dánielnek, Pest, 1828. március 6. = BDLev., 302. lev., 556–557. Itt: 556.

³⁰ A kiadvány: *Jó Hazafi Bároczai Neve és Munkái Fenn maradnak*, Kolozsváron, Nyomt. a' Réf. Kol. bet., 1811. (Megtalálható: OSzK 195.226) A mottó helye: [1.] A kiadványt ismertette és kiadta: FERENCZI Zoltán, *Óda Bárótzai halálára*, Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcselet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának Kiadványai, 6(1889), 1. sz., 83–88.

³¹ Az említett írók Kazinczy levelezői közül azok, akik adatolhatóan kapcsolatban álltak Somborival vagy Kenderessivel. Kenderessi Mihály (1758–1824) az erdélyi kormányzék titkos tanácsosa, számos író pártfogója, Kazinczyval Cserey Farkas közvetítésével 1810 októberétől levelezett. Kazinczy személyesen is találkozott vele erdélyi útja során, s többször lejegyezte életrajzát. Lásd SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái: VI. kötet: Kende–Kozocsa*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1899, 7–9; KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, s. a. r. SZABÓ Ágnes, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2013 (Kazinczy Ferenc Művei), passim. Az életrajzhoz: Uo., 247–248; 365–366; 445. Sombori (vagy Zsombori) Lászlóról (1755/1756–1812) jóval kevesebbet tudunk, s vele Kazinczy biztosan nem találkozhatott. Életéről lásd SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái: XII. kötet: Saád–Steinensis*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1908, 1234–1235; OROSZ László, *Sombori Lajos? – Sombori László!*, ItK, 95(1991), 5–6. sz., 605–606. Horváth János Kenderessi és Sombori rokon kapcsolatát is feltárta: HORVÁTH János, *Tapogatózások a Balassi-komédia körül*, It, 3(1914), 5. sz., 289–293. Itt: 292. Kazinczy már 1803-ban hallhatott Sombori költészetéről (Kozma Gergely Kazinczy Ferencnek, Sz. Geritzén, 1803. július 31. = KazLev. III, 608. lev., 78–79.), 1805-ben pedig már biztosan olvasta is valamelyik munkáját, mert annak prozódiaját szidja (Kazinczy Ferenc Buczy Emilnek, Érsemlyén, 1805. április 5. = KazLev. III, 750. lev., 319–321. Itt: 320.), s innen többször tesz megjegyzést

kétszakasznyi töredéke már az első Berzsenyi-kötet előtt megjelent. Rögtön a két másik változat közé iktatom:

Berzsenyi 1808	Sombori László 1811	Berzsenyi 1813
A' köz embernek neve vesz magával: Kints kevély márvány paloták homályba Dülnek, elmulnak, 's heverő Uroknak Híre enyészik.	A' köz embernek neve vész magával: Kints, kevély márvány paloták homályba Dőlnek, el-mulnak, 's heverő Uroknak Hire enyészik.	A' közembernek neve vész magával. A' világdúló czudarok' csudája Melly lidérczként nő, elenyész, 's utána Átkok omolnak.
A' Derék nem fél az idők mohától; A' koporsóból ki tör és eget kér; 'S érdemét a' jók, nemesek, s jövendő Századok áldják	A' Derék nem fél az idők mohától; A' koporsóból ki-tör és eget nyer: Érdemét a' jók, 's nemesek, 's jövendő Századok áldják.	A' derék nem fél az idők' mohától; A' koporsóból kitor és eget kér, 'S érdemét a' jó, 's nemesebb jövendő Századok áldják.

Ha igaz az a korábbi sejtésem, miszerint a 3. versszak 3–4. sorát Kazinczy módosította 1808-ban erre: „'S érdemét a' jók, 's nemesebb jövendő / Századok áldják”, akkor ebből az is következik, hogy ez a változat az eredeti, 1808-as Berzsenyi-variánsból származhatott, azaz a Kazinczy-féle javítás előtről juthatott el Kenderessihöz vagy Somborihoz. Mindez csak azért meglepő, mivel Kazinczy 1808 decembere előtt még nem közölte a verseket túlságosan sok ismerőssel. Így akár az is felmerülhet, hogy Berzsenyi verse más úton jutott Kenderessiekhez. Akárhogy is legyen, annyi bizonyos, hogy e költeményrészlet nem illeszkedik az eddigi lineáris sorozatunkba, amennyiben 1) nem önálló változat, 2) nem is vázlat, 3) és ráadásul a legkorábbi ismert szöveg-változattal mutat rokonságot.

A mottóként való felhasználása e két szakasznak azonban egy további vonatkozásra is ráirányíthatja a figyelmet: Berzsenyinek e verse szinte tökéletesen illeszkedik abba a költészeti tradícióba, amelyet Virág Benedek és Vályi Nagy Ferenc is képviselnek. Arról a bárdköltészet irányába mozduló rendi költészeti hagyományról van szó, amely a virtust visszaigazoló utókorban látja és láttatja annak a hazafinak dicsőségét, kit az államférfúi erények harcban és békeidőben egyaránt jellemeznek, aki Hektorként és Ciceróként küzd a honért. Ami viszont az eredeti verzióból kikopott,

Sombori poézisére (például Kazinczy Ferenc Sipos Pálnak, Széphalom, 1810. április 10. = KazLev. VII, 1706. lev., 360–361; Kazinczy Ferenc Buczy Emilnek, Széphalom, 1815. március 3. = KazLev, XII, 2879. lev., 430–438. Itt: 437.). 1810 márciusában éppen Berzsenyit javasolja ifj. báró Wesselényi Miklósnak, hogy apja emlékére ódát írasson, s Somboriról lebeszélne a bárót („Zsombori és Elekes [János] Urak sokszor irtóztatókat írnak.” Kazinczy Ferenc ifj. báró Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1810. március 25. = KazLev. VII, 1691. lev., 329–335. Itt: 332.), de Wesselényi csak részben fogadott szót (a Berzsenyivers, a *Wesselényi hamvaihoz* el is készült), és Somborit is felkéri, mondván „Elekes és 'Sombori Urakat is meg kerestem, mivel kivált az utolsó Atyámnak ismerője 's Barátja volt” (Báró Wesselényi Miklós Kazinczy Ferencnek, Sibó, 1810. november 22. = KazLev. VII, 1872. lev., 167–168. Itt: 167.).

az épp az érdempolcra helyezés gesztusának hangsúlyozása. Bár közvetve továbbra is jelen van a költeményben, mégis a korai verzió az, amely azt az ódatípust képviseli, melyet a Sombori által idézett bárdok szintűgy gyakran alkalmaznak:

Néked is Nagy Pál adaját le tenni
A magyar lantos köteles: fogadd el.
Ritka Erköltsed 's magyar ősi lelked
Tíburyi dalt vár.

Itt még a lantos kötelességeként jeleníttetik meg a megörökítés gesztusa, mintegy magától találunk egymásra a „tíburyi dal”, a „ritka erkölcs” és „magyar ősi lélek” boldog tulajdonosa. A költő mindehhez azzal járul hozzá, hogy kötelességét teljesíti („leteszi adóját”), és felszólítja az óda címzettjét, hogy ezt fogadja el. A felajánlás és elfogadásra épülő rendi logika lesz az, ami a bárdköltészetnek a közösség szintjén megszólaló szavaiból utóbb kiköpnak.

Mindez azért fontos, mivel a költeményből épp az a rész hullott ki, amely oly szépen illeszkedik a Sombori által megvalósított emlékműállítási logikához.³² Nem véletlen hát, hogy versének csúcspontján Sombori mintegy válaszol is Berzsenyi versére:

B á r o t z i nints már! Fenn maradt neve
'S Munkái, mindig szép havasi vizek
Fojása-ként fenn lésznek, a' mig
A' Magyar érzi mi a' D e r é k s é g.³³

A „Derék nem fél az idők mohától”, a „Magyar érzi, mi a' Derékség”. Azaz: a deréknek nem is kell félnie, ám mindez csak addig igaz, míg a magyarság el tudja választani a jót a rossztól, a derekat az alantastól. (A „derékség” itt nyilván a virtus fordítása, a „derék” a virtussal felvértezett ember.) Ezt az értékközvetítést vagy inkább értékadást pedig magától értetődően a költészet révén érheti el az ember: tehát ugyanaz a gesztus emel emléket az elhunyt pályatársnak, és biztosítja azt is, hogy azon értékek egy közösség számára fennmaradjanak, amelyek révén ez az emlék értelmezhető marad. Berzsenyi gesztusa, hogy épp ezt a vonatkozást szorítja vissza versében, azért ropant tanulságos, mivel arra mutat rá, hogy a szövegekkel való foglalkozás a költő és segítői számára nem pusztán a nyelv csiszolását jelentette, hanem meglepően sokszor találkozunk olyan verssel, amelynek eszmetörténeti-társadalomtörténeti értelmezési kontextusai változnak meg.

Bár Kenderessi és Kazinczy levelezése csak töredékesen ismert, Kenderessi egy válaszából mégis rekonstruálható egy kisebb vitájuk, amely nyilvánvalóan Sombori verséről szólt. A kiadványt valószínűleg Cserey Miklós küldte el Kazinczynak 1811.

³² A bárdköltészet ezen vonatkozásához lásd PORKOLÁB Tibor, „Nagyjainknak pantheonja épül”: *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd*, h. n. [Bp.], Anonymus, 2005 (Belépő), 11–62; DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009, 361–367.

³³ *Jó Hazafi Bároczi Neve és Munkái Fenn maradnak, i. m.*, [6.]

augusztus 2-án,³⁴ de a vitára még sokáig várni kellett. Kenderessi csak 1813. június 13-án válaszol egy olyan levélre, amelyben Kazinczy a kiadványról írt. A minket érdeklő rész a következő:

Már következnek a Rény, a Lény és a Lényesség.

A mi a virtust nézi: Erdély országi legg nagyobb Emberünk Gubernatorunk Asztalánál és Praesidiuma alatt, jól megfontolva, és vitatva, már elmult 4 Esztendeje sok derék emberek, és főbb Aszszonyságok jelenlétekbe elé hozott okaimbol meghatározatott az, hogy a Magyar Derékség sokkal fontosabb a Virtus mértékében, mint a Német Tugend, a mely tsak a tselekedeteken gyökerezethetik, holott nemtsak a Tuhn [!], de sokszor a nicht tuhn nagyobb virtus.

A minapi kotzkalapos szógyártó sok jót is irt, p. o. képelmesz Poëta, nem rosz gondolat; de a Jótett tsak fél virtus mint a Tuhgend [!].

Éltek eleinkis a legg hathatósabb kitételekben a derékség ideáljával, p. o. derék dolog, ütközet dereka, Per dereka, Meritum Causae a régi Processualis actakba, és ujjabakba számtalanszor. Derék gondolat, derék ember, derék hazafi, Sedes Judiciaria Generalis a legg régibb actakba Derék szék, a régi Templomi énekekbe, imádságokba, Derék dolog Uram Tégedet dicsérni.

Nem szépé a mit Berzsenyi irt:

A Derék nem fél az idők mohától.

Nem szépé 'Somboriba Báróczyrol:

Báróczy nints már! Fenn (nem fent) maradott neve,
S munkái mindig (nem mindég) szép havasi vizek
Fojásaként fenn (nem fent) léznek a míg (nem még)
A Magyar érzi mi a Derékség.

En részemről, mi a Derékség, értem, és annyira érzem, hogy minden igyekezetimnek tzélja, a dicső Derékség. A Rényt, meg valloom Barátom, se nem értem, se nem érzem.³⁵

Kenderessinek a nyelvújítási javaslatok nem tetszenek. Kazinczy kedvenc szavait (lény, rény, lényeg) nem fogadja el, majd a „derék” szóra tér át, amelyet ő is virtusnak fordít. A „derék” megtartása mellett szól az ortológusok kedvenc érve: a hagyomány. Ugyanakkor szerinte azért is találó kifejezés a „derék”, mivel a némethez képest nemcsak a cselekedetekben lehet gyakorolni, hanem cselekvés nélkül is megállja a helyét. Számára e költemények a virtusnak időtlenségét fejezik ki, és ezért választott a Berzsenyi-mottó is. Sőt, ha a Berzsenyi-vers kettős logikáját nézzük, akkor ez az értelmezés akár az egész költeményre nézvést is működhet: Berzsenyi ugyanis egymás mellé helyezi a nemesi felkelésben részt vállaló katonát (aki őrnagyi rangig vitte) és a szónoki teljesítményével kitűnő diétai követet, és ezzel a virtus két oldalát csillantja meg.³⁶ Kenderessi olvasatában a jó államférfi cselekvőként és orátorként is gyakorolja virtusát.

³⁴ „Addig is, Kedves Barátom, a' meddig ezen órrában vett, a múltt Hónap 15kén és 21dikén költt, becses leveleidre felelhetnék, Kenderesi Mihály Barátunk rendelésiből ezen Vers-nyomatványokat küldöm.” Cserey Miklós Kazinczy Ferencnek, Kolosvár, 1811. augusztus 2. = KazLev. IX, 2047. lev., 42.

³⁵ Kenderessy Mihály Kazinczy Ferencnek, Kolosvár, 1813. június 26. = KazLev. X, 2465. lev., 437–442. Itt: 440.

³⁶ Felsőbüki Nagy diétai szerepléséről már volt szó korábban. Katonai pályájához lásd MELKOVICS, *i. m.*, 63–65.

Sajnos Kazinczy válasza nem maradt fenn, csak sejthetjük, hogy Kazinczynak eszébe sem jutott az erényt kizárólag a cselekedetekben látni, és felteszem, Berzsényi versét sem így értelmezte. Ezek azonban – mint annyi minden fenti gondolatmenetünkben – már csak sejtések.

Végezetül foglaljuk össze egy táblázatban az eddig elemzett szövegszinteket és -állapotokat:

	Mikor?	Ki?	szövegszint	állapot
1.	1808	Berzsényi	szövegforráscsoportba illeszkedő variáns	autográf, teljes
2.	1808*	Kazinczy	vázlat	töredékesen rekonstruálható
3.	1808*	Kazinczy	vázlat	fiktív
4.	1810	Berzsényi	vázlat	Kazinczy lejegyzésében fennmaradt
5.	1811	Sombori	idézet	két versszaknyi szöveg
6.	1812*	Berzsényi	vázlat	töredékesen rekonstruálható
7.	1813	Berzsényi	szövegforráscsoportba illeszkedő variáns	nyomtatott
8.	1816	Berzsényi	szövegforráscsoportba illeszkedő variáns	nyomtatott
9.	1828*	Berzsényi	vázlat	csak a létezéséről tudunk
10.	1828	Berzsényi	szövegforráscsoportba illeszkedő variáns	nyomtatott

Elkülönítettünk vázlatokat és variánsokat. A variáns rangot itt az jelentette, hogy szövegforráscsoportba illeszkedett-e a költemény. Megkülönböztettünk kéziratos és nyomtatott variánst ebből a szempontból. A vázlatok a közbeeső szintek voltak: ezek lehetek teljesek és töredékesek, illetve rekonstruáltam létező, de nem ismert vázlatot, valamint fiktív vázlatot (amikor csak valamilyen elképzelés körvonalazódik, konkrét szöveg nélkül). A teljesen nem ismert vázlatokat csillaggal is megjelöltem.

Persze ez a vers több szempontból is kézre állt e bemutatóhoz: egyfelől lineáris volt története, az időben egymást követő vázlat szintek jól elkülöníthetők voltak, másfelől ritka az olyan Berzsényi-vers, amelynek vázlat szintjei ily szépen látszanának. A legtöbbször csak sejthetjük egyes szintek létezését, de a töredékesen fennmaradt levelezés miatt nem rekonstruálhatjuk őket. Az 1816 utáni versek esetében van több olyan költeményünk, amelynél az sejthető, hogy csupán valamelyik vázlat szint áll rendelkezésre, pontosabban a vázlat és variáns még ennyire sem különíthető el egymástól. De ezeknek az eseteknek a taglalása most messzire vezetne.